

RUSOISTIČKI TEMELJI ŠMITOVOG SHVATANJA (TOTALNE) DRŽAVE

Rousseauist Foundations of Schmitt's Concept of (Total) State

ABSTRACT *In this paper the author discusses Carl Schmitt's concept of "the political" (das Politische), and his constitutional teaching (Verfassungslehre). He is trying to explain that the logic of Schmitt's argument against liberal democracy and in favor of populist democracy follows all the important conclusions made by Jean-Jacques Rousseau in his Social Contract, with only one exception. Schmitt was, namely, reluctant to accept that the social contract ever occurred in any historical society and he believed that it could not be used even as a methodological tool, because it has no meaning in the very foundations of political community. Rousseau's statements on "general will", "people", and immediate democracy Schmitt found more attractive for his purposes of designing the model of total state.*

KEY WORDS *Carl Schmitt, Jean-Jacques Rousseau, state, people, constitution, politics, democracy, liberalism, totalitarianism*

APSTRAKT *U radu se autor bavi konceptom političkog i ustavnim učenjem Karla Šmita. On nastoji da pokaže da je logika Šmitovog argumenta protiv liberalne demokratije i u korist plebiscitarne demokratije sledi sve najvažnije zaključke do kojih je Žan-Žak Ruso došao u svom Društvenom ugovoru, sa samo jednim izuzetkom. Šmit, naime, nije bio voljan da prihvati da je do društvenog ugovora ikada došlo u bilo kom istorijskom društvu i verovao je da se on ne može koristiti čak ni kao metodološko sredstvo pošto nema nikakvog smisla u samim temeljima političke zajednice. Rusoovi stavovi o "opštoj volji", "narodu" i neposrednoj demokratiji bili su Šmitu mnogo zanimljiviji za njegove namere uobličjenja modela totalne države.*

KLJUČNE REČI *Karl Šmit, Žan-Žak Ruso, država, narod, ustav, politika, demokratija, liberalizam, totalitarizam*

Najveću teorijsku inspiraciju za svoje shvatanje političkih i ustavnih temelja države (koju će od kraja dvadesetih pa do sredine četrdesetih godina sve više početi da doživljava kao totalnu) nemački pravnik i teoretičar politike Karl Šmit (Carl Schmitt) je dobio iz Rusoove (Jean-Jacques Rousseau) teorije demokratije izložene u *Društvenom ugovoru*. To je bilo vidljivo već prilikom svog prvog pominjanja naroda (ujedno i jedinog u knjizi *Vrednost države i značaj pojedinca* iz 1914), kada

¹ amolnar@f.bg.ac.rs

se kritički osvrnuo na vezu između jakobinskog terora vrline i Rusoove ugovorne i prirodnopravne teorije. Problem je po njegovom mišljenju ležao u samoj Rusoovoj koncepciji, u kojoj nije raščišćen odnos između ničim sputane volje naroda (“opšte volje”) i prirodnog prava (“vrline”). Umesto da se jednoznačno opredeli za neprikosnoveno demokratsko važenje faktičke volja okupljenog naroda, Ruso je u svoju analizu nepotrebno uvrstio prirodnopravni koncept vrlina, koje su učinile realno okupljanje naroda i pokazivanje njegove volje izlišnim i na taj način anticipirale jakobinski teror vrline (Schmitt, 2004: 105). Započinjući na ovaj način svoje bavljenje Rusoom, Šmit je u narednim godinama sve više shvatao plauzibilnost stavova izloženih u *Društvenom ugovoru* i počeo da ih koristi u vlastitoj teoriji političkog i ustavnog učenja.

Politički temelji (totalne) države

Uprkos ovoj ranoj kritici Rusoa, i sam Šmit je zadržao pomenutu dihotomiju, pa je tako u *Ustavnom učenju* Rusou dao za pravo i zato što je tvrdio da je ono što narod jednoglasno hoće uvek dobro (odnosno da je to uvek više od svih normi i programa) (Schmitt, 1957: 235) i zato što je tvrdio da bez vrline (“supstance demokratije” ili prirodnog prava) jednoglasnost svih građana ne znači ništa (Schmitt, 1957: 252).² Time je implicitno revidirana i kritika jakobinskog terora, pošto je “supstanca demokratije” uvek na kraju odlučivala o tome da li nešto zaista hoće *narod* ili bezoblično mnoštvo manje ili više privatnih građana. Pravljenje razlike je za Šmita bilo vrlo jednostavno: “supstanca demokratije” je nestajala u direktnoj proporciji sa afirmacijom (individualne) slobode i jednakosti, tako da je političko jedinstvo moglo da opstane samo na onim “vrlinama” koje su bile oprečne slobodi i jednakosti (Schmitt, 1957: 233). Katoličke “vrline” autoriteta i reprezentacije (Schmitt, 1984: 31) nudile su se u tom smislu kao odlični primeri za istinske stubove političke homogenizacije. U tome je ujedno ležao i najveći problem koji je Šmit imao sa Rusoom. Uprkos odličnim intencijama i briljantnim zaključcima, Rusoova teorija je bila “inficirana” za njegovo vreme karakterističnim preokupacijama slobodom i jednakošću, zbog čega Šmit nikada nije propuštao priliku da kritikuje

² Nije demokratski da devedeset korumpiranih ljudi vlada nad deset poštenih ljudi. Nepolitička volja mnoštva politički ravnodušnih građana na kraju ne proizvodi nikakvu političku volju (Schmitt, 1957: 252). Ovaj pravac razmišljanja na kraju je Šmita doveo do toga da negira diktatorska ovlašćenja predsednika Rajha, koje je ovaj imao po osnovu člana 48. Vajmarskog ustava i za koje se i sam Šmit zalagao dok je podržavao političku borbu generala Šlajhera (Kurt von Schleicher). Tako je u članku “Položaj evropske pravne nauke” iz 1943/1944. Šmit diktatorske ukaze po osnovu člana 48. Vajmarskog ustava tretirao kao poslednju fazu propadanja evropskog prava (Schmitt, 1985: 405), koje je započelo polovinom 19. veka, sa pravnim pozitivizmom i odbacivanjem prirodnog prava (Schmitt, 1985: 398). Tada je već “pravna volja” počela da se sužava na normativni pojam zakona, da bi je zatim potpuno podrile unutrašnje protivrečnosti zakonodavnog tela i partijski interesi (Schmitt, 1985: 402). Pravna nauka je još neko vreme, držeći se maksime “zakon je uvek pametniji od zakonodavca” branila jedinstvo “pravne volje” od mnoštva egoističkih partija u parlamentu, da bi onda od Prvog svetskog rata započela poslednja faza (propadanja) prava, u kojoj je zakon potisnula uredba, ili diktatorski dekret.

onaj njen, po njegovom mišljenju, najsuspektiji deo – koncepciju društvenog ugovora. Već u knjizi *Vrednost države i značaj pojedinca* Šmit je Rusoa kritikovao zbog verovanja da je država nastala iz ugovora: da bi pojedinci mogli da se uopšte pojave u ulozi kontrahenata, oni moraju da postupaju unutar već postojećeg pravnog poretka, koji je pravi temelj države (Schmitt, 2004: 105). U članku “Suprotnost parlamentarizma i moderne masovne demokratije” iz 1926. Šmit je ovu kritiku precizirao: za postupanje pojedinaca kao kontrahenata nije bio bitan toliko pravni poredak, koliko “homogenost naroda” kao “demokratska suština” (Schmitt, 1940b: 63). Iako je svoj *magnum opus* naslovio *Društveni ugovor*, Ruso je po Šmitu zapravo bio mnogo zaslužniji za obesmišljavanje teorije društvenog ugovora i afirmisanje koncepcije po kojoj država počiva “na homogenitetu i identitetu naroda sa samim sobom” (Schmitt, 1957: 229-230; upor. i Schmitt-Dorotić, 1921: 19).

Kao i svi drugi moderni teoretičari demokratije koji su se pozivali na Rusoa, i Šmit je imao veliki problem kako da na velike nacionalne države primeni teoriju koja je stvorena po ugledu na Ženevu i u kojoj je demokratija još uvek shvaćena u njenom izvornom obliku neposredne demokratije u gradu-državi. Drugim rečima, kada je Šmit govorio o aklamaciji okupljenog naroda kao jedinom demokratskom kanalu za stvaranje političkog homogeniteta i kada se pri tom pozivao na Rusoov autoritet onda je pravio očiglednu grešku mešanja dve neuporedive veličine – naroda u gradu-državi koji se zaista može okupiti na jednom javnom mestu i naroda u nacionalnoj državi koji živi raspršen na velikoj teritoriji i koji se nikada i nigde ne može pojaviti u svojoj celovitosti. Međutim, Šmit je – ponovo idući stopama jakobinaca – bio decidan u tome da je jedini garant demokratije i u nacionalnoj državi (poput Francuske ili Nemačke) “okupljanje naroda” na ulicama i trgovima, bez obzira na broj ljudi koji se okupio, povod ili cilj: “Samo ako je narod uopšte okupljen, bez obzira na cilj, samo ako se ne pojavljuje kao organizovana interesna grupa, kao na uličnim demonstracijama, pri javnim proslavama, u pozorištima, na trkalištima ili na stadionu, postoji ovaj akklamirajući narod, a, barem potencijalno, i politička veličina. Dovoljno često je potvrđeno iskustvo da svako pa i prividno isprva nepolitičko narodno okupljanje u sebi sadrži neočekivane političke mogućnosti” (Schmitt, 1957: 244). I dok su jakobinci (kao i brojne druge revolucionarne grupe u tadašnjoj Francuskoj) imali objektivan problem da dokažu da upravo njihovo okupljanje uspeva da dozove rusoovsku “opštu volju”, a ne okupljanje neke od konkurentnih grupa ili čak cele Skupštine, Šmit je mogao da se komotno i nepretenciozno poziva na Rusoa samo sa jednom jedinom svrhom: da omalovaži izbore i referendume, jer su oni u stvari nepovezani i tajni skup pojedinačnih glasanja građana (emancipovanih od naroda) – što je bilo delimično tačno! – i jer proističu iz nasleđa liberalnog individualizma (Schmitt, 1957: 244) – što je bilo sasvim netačno!³ Nauk izvučen u *Političkoj teologiji* upućivao je Šmita da

³ I samo tajno glasanje je po Šmitu bio zastareo demokratski metod. Ako je još važio u 19. veku, u 20. je već bio deplasiran. “Prirodna forma neposrednog izražavanja volje jednog naroda je potvrdno ili određeno uzvikivanje okupljenog mnoštva, aklamacija” (Schmitt, 1957: 83). Zanimljivo je, inače, na margini pomenuti da je Šmit još 1928. zapisao svoj veliki strah da će doći dan kada će se izumeti tehnološke mogućnosti (kompjuteri? internet?) da građani i sam čin glasanja obavljaju od kuće, tako da

u svemu što je delovalo normalno, sređeno i rutinirano podozreva neku vezu sa pogubim liberalizmom i da, samim tim, u tome prepoznaje nešto iskvareno i osuđeno na propast. Pošto se, nasuprot tome, sve što je “suštinsko” ispoljavalo u izuzecima, u vanrednim slučajevima, to su i aklamacije morale da se dešavaju iznenadno, nenajavljeno i na neočekivanim mestima – upravo poput čuda opisanih u Bibliji. Demokratska ispoljavanja “opšte volje” Šmit je u svom *Ustavnom učenju* opisao kao istinske naslednike i pandane biblijskih objava volje Božje u doba sekularizacije i agnostičke dekadencije. “Samo sporadično – posebno protiv očiglednog neprava i pod utiskom političke korupcije – dolazi do jednodušnih ispoljavanja narodne volje, koja se kao takva ne mogu prevideti i imaju karakter pravih aklamacija. Primer za to je protest nemačkog naroda protiv isporučivanja takozvanih ratnih zločinaca 1920. godine” (Schmitt, 1957: 250). Kao i sam Šmit, i “opšta volja” se ponajviše bunila protiv “Vajmara-Ženeve-Versaja” i zato se manifestovala uvek kada su održavani nacionalistički mitinzi, omanje diverzije ili čak ulični okršaji “pravdoljubivih” i “patriotskih” frajkorpsa, a nikada je nije bilo kada su Nemci protestovali protiv obesti svojih generala ili zbog nepovoljnih uslova rada.

To je postalo naročito vidljivo tokom poslednjih godina provedenih u Bonu, kada je Šmit započeo, prvo u *Pojmu političkog* (1927), a zatim i u *Ustavnom učenju* (1928), da razvija svoju teoriju političkog, da se potpuno razilazi ne samo sa političkom linijom Centra, nego i sa ubedljivo najvećim brojem katoličkih teoretičara,⁴ kao i da stvara platformu za postepeno približavanje ekstremnim desničarskim krugovima, i to ne samo u vojsci, nego i van nje. Implicitna politička

više ne samo što neće moći da aklamiraju, nego neće dolaziti ni na biračka mesta (kao neosporno javna mesta) – a njihove glasove će registrovati “neka centrala” (Schmitt, 1957: 245).

4 Koliko Šmit duguje katoličkom miljeu za formulisanje teorije političkog teško je pitanje. Nema sumnje da je na njega ostavio veliki uticaj katolički istoričar i publicista Herman Hefele (Hermann Hefele), koji je 1919. objavio tekst “O političkom”, nagoveštavajući celokupnu Šmitovu argumentaciju iz *Pojma političkog*, sa jedinom izuzetkom beskompromisnog insistiranja na razlikovanju prijatelja od neprijatelja (Dahlheimer, 1998: 294 i dalje). U izvesnom smislu, Šmitov pojam političkog predstavljao je obnovu “duha theologia polemica verskih ratova” i činio “sekularizovanu formu ove militantne političke teologije, tačnije: ove teološke politike” (Dahlheimer, 1998: 333). S druge strane, pak, *Pojam političkog* je naišao na brojna i žestoka osporavanja upravo u katoličkim krugovima. Šmita je možda najviše zabolela kritika njegovog prijatelja Teodora Hekera (Theodor Haecker), jednog od vodećih teologa Rajha, koji je prezirao Hitlera (Adolf Hitler) i koji je odmah po njegovom dolasku na mesto kancelara 1933. objavio spis „Šta je čovek“. U tom spisu Heker je najžešće napao Šmitovo razlikovanje između prijatelja i neprijatelja kao regresiju na primitivno stanje (na nivo “ameba”) i put za nadomeštanje mira ratom, kao konačnim ciljem politike (Koenen, 1994: 395). Posle Drugog svetskog rata, Šmit je Hekera optužio da je odbijanjem da razlikuje prijatelje od neprijatelja doprineo neutralizaciji nemačkog katoličanstva (Schmitt, 1991: 159) i sabotirao Šmitovo vlastito kretanje na put katoličkog zaostravanja (Schmitt, 1991: 165). Heker i njemu slični kritičari bili su najomraženiji Šmitu jer su osporavali samu šemu razvrstavanja na prijatelje i neprijatelje, umesto da i samog Šmita svrstaju u jedan od dva tabora: “Svako mi daje za pravo ako ja njemu dam za pravo sa njegovim razlikovanjem prijatelja i neprijatelja. Da sam rekao: Jevrejini je neprijatelj, nacisti bi mi dali za pravo; da sam rekao: nacista je naprijatelj, drugi bi mi dali za pravo, itd. Ali ti su još i relativno poštene. Najgori su oni koji poriču da za njih postoji neprijateljstvo i koji na toj osnovi svoje neprijateljstvo potvrđuju” (Schmitt, 1991: 4).

oštrica ove teorije bila je usmerena direktno protiv Vajmarske republike, kojoj se čak i demokratičnost mogla osporiti zato što je pokušavala da negira da ima neprijatelje i što se tako lako pomirila sa svojom nemoći da vodi rat.⁵ S druge strane, Šmitova teorija političkog značila je i otvorenu podršku atentatima na političare poput Valtera Ratenuaua (Walter Rathenau), Matijasa Erbergera (Matthias Erzberger) i Gustava Štresemana (Gustav Stressemann), koji su izdali ne samo istinsku nemačku politiku (Kroko, 2001: 37), nego i demokratiju uopšte.

Političko i demokratija povezivali su se po Šmitu upravo kroz aklamacije, pomoću kojih je “opšta volja” izgrađivala krug prijatelja koji su na javnim mestima jasno i nedvosmisleno određivali neprijatelja nemačkog naroda i iskazivali svoju spremnost da ratuju (a u slučaju totalnog rata, da iz mirnodopske faze pređu u oružanu fazu ratovanja) protiv njega. U *Pojmu političkog* Šmit je bio vrlo jasan: “Narod nije slobodan da bilo kakvim proklamacijama i odustajanjima izbegne ovo sudbonosno razlikovanje. Ako jedan deo naroda proglasi da više ne poznaje neprijatelja, on se shodno stanju stvari stavlja na stranu neprijatelja i pomaže im, ali ne ukida razlikovanje prijatelja i neprijatelja. Ako građani jedne države tvrde za sebe da lično nemaju nikakve neprijatelje, onda to nema ništa sa ovim pitanjem, pošto privatni čovek nema političkih neprijatelja; takvim izjavama on bi najviše mogao da kaže da hoće da se izdvoji iz političke zajednice, kojoj po svojoj egzistenciji pripada, i da dalje živi kao privatni čovek” (Schmitt, 1940c: 72). U Vajmarskoj republici čak je veći “deo naroda” smatrao da Nemačka nema neprijatelja i da je Prvi svetski rat okončan jednom za svagda, a mnogi su hteli da počnu da žive životom “privatnih ljudi” i da izbegnu da participiraju u konfrontaciji svog naroda sa njegovim neprijateljima. Sve je ipak bilo uzalud. Borbena manjina, koja je bila uverena da komunicira sa “opštom voljom”, zacrtala je sebi zadatak da je uz pomoć demonstracija, sabotaža, uličnih tučnjava i pučeva prizove iz transcendencije i da na taj način svojim izdajničkim sunarodnicima dokaže da se narod nikada ne može izuzeti od sudbine razlikovanja neprijatelja i prijatelja (Schmitt, 1940c: 72). Jedina spoljnopolićka posledica konačnog odustanka Nemačke od konfrontacije sa neprijateljem ležala bi, uveravao je Šmit, u tome što bi se odmah našao neki drugi narod koji bi se prihvatio uloge da je “štiti od spoljnih neprijatelja”. Tada bi i Nemci naučili da se ne mogu osloboditi ni neprijatelja, ni “gospodara koji ga štiti (*Schutzherr*)” (Schmitt, 1940c: 72), nego samo prava da ih aklamacijom prihvataju. Pritom je bilo ključno da nemački vođa sam određuje neprijatelja, a da aklamacijom – koja nije podrazumevala nikakvu aktivnu ulogu naroda (upor. i Münkler, 2005: 145) – samo stiće demokratsku legitimaciju i na taj način svoju reprezentaciju naroda čini nezavisnom i, štaviše, konkurentskom u odnosu na reprezentaciju koju vrši parlament (Schmitt, 1957: 315).⁶ Međutim, u Vajmarskoj republici takav vođa

⁵ Šmitovo insistiranje da ne postoji demokratija bez opšte vojne obaveze (Schmitt, 1957: 254) bilo je, primera radi, direktno osporavanje demokratičnosti Vajmarske republike, kojoj je na osnovu “Versajskog diktata” zabranjeno da drži stajaću vojsku koju bi regrutovala na osnovu opšte vojne obaveze.

⁶ Parlamentarizam po Šmitu nije bilo nikakvo sredstvo demokratije, nego sredstvo sprečavanja funkcionisanja (plebiscitarne) demokratije (baš kao i monarhije i aristokratije). Uz pomoć

nije postojao zato što su političari na vlasti bili paralisani liberalnim učenjem i pacifističkim zabludama. Za ulogu “vođe” i “gospodara koji štiti” nemački narod morale su se stoga boriti ekstremne opozicione nacionalističke partije i grupacije – i to pre nego što bude kasno i što tu ulogu preuzme rukovodstvo nekog drugog naroda. A u toj borbi nije bilo nikakvih pravila, ni milosti, pošto je neprijateljstvo među njima bilo jednako veliko kako i neprijateljstvo svih njih prema “izdajnicima” na čelu Vajmarske republike i njihovim “versajskim” sponzorima. Sve je moglo poslužiti kao sredstvo borbe, sve je moglo postati objekt borbe, sve je moglo doći u domen političkog. Iako je takva neodređenost i difuznost bila najnavlastitije svojstvo političkog,⁷ Vajmarska republika je bila izuzetak od pravila da razlikovanje prijatelja od neprijatelja deluje stabilizujuće po unutrašnjepolitičke prilike (tako što sprečava sve postojeće socijalne grupe da započnu građanski rat) (Schmitt, 1940f: 141). Građanski rat u Nemačkoj je postojao u latentnom obliku, kao posledica neprekinutog trajanja “totalnog rata”, započetog 1914, a jedini način da se on okonča i da se političke prilike stabilizuju – pa, na kraju krajeva, i da Nemačka dobije svoju istinsku demokratiju shvaćenu kao identitet vladajućih i podvlašćenih (Schmitt, 1957: 234) – ležao je u tome da pobeđi neko ko je bio u stanju da postane “gospodar koji štiti” nemački narod i ko je u stanju da dobije nekakvu plebiscitarnu podršku, na osnovu koje će moći da konsoliduje vlast, da državu totalizuje shodno zapovestima “opšte volje” i dođe u poziciju da okonča i sam “totalni rat”. Od 1929. Šmit je verovao da će to biti general Šljajher; realnost ga je 1933. demantovala, omogućujući Hitleru da postane sprovedilac teorije političkog u akcioni program “spasa Nemačke”.

Šmit je, kao što možemo da vidimo, bio voljan da za najsušastvenija i najdemokratskija ispoljavanja rusoovske *volonté générale* proglasi sve akcije ekstremno nacionalističkih političkih grupa koje su vodile urušavanju Vajmarske republike, dok je regularno raspisivane izbore i referendume otpisivao kao svakog prezira vrednu degradaciju političkog života na *volonté de tous* i kao degenerisani prežitak navodno u nepovrat prohujale liberalne epohe (upor. i Schmitt, 1957: 246).

parlamentarizma građanska pravna država izbegava svaki apsolutizam (demokratski, monarhijski ili aristokratski) i nastoji da balansiranjem njihovih elemenata izbegne krajnje konsekvence svakog od tih “političkih formativnih principa” (Schmitt, 1957: 305). Samim tim, parlament ne može biti reprezentant pravog političkog jedinstva, već, u najboljem slučaju, eksponent raspoloženja glasačkih masa. On ne služi ni odabiru vođa (u šta je još i Maks Veber [Max Weber] verovao), jer je u stvari zastupstvo političkih partija. U njemu se ne obavljaju čak ni partijski pregovori i trgovine (umesto u javnosti, to se radi tajno, u kuloarima). Ipak, možda je najpogubnije dejstvo parlamentarizma to što je stvarao podlogu za “pluralizam pojmova legaliteta, koji uništava poštovanje prema ustavu i tlo ustava pretvara u nesiguran teren, napadnut sa više strana, dok je smisao svakog ustava da se donese politička odluka koja otklanja svaku sumnju sa onoga što je zajednički, ustavom stvoreni temelj državnog jedinstva” (Schmitt, 1996: 90).

⁷ Šmit je tvrdio da nema nijedne oblasti društvenog života koja se ne može politizovati, uz samo jedan jedini uslov: u njoj se moraju pojaviti “odlučujući konflikti i pitanja” (Schmitt, 1996: 111). To je njegovim tumačima i kritičarima dalo povoda da konstatuju kako se neprijateljstvo ne rađa iz nekakvog činjeničnog sklopa, nego je pre “duhovne prirode” i može se utvrditi samo “okazionalistički” (Papcke, 1985: 115-116; Taubes, 1987: 62; Rùthers, 1994: 112-113).

Uprkos svim rezervama koje je gajio prema nacionalsocijalistima pre 1933, Šmit je, da je hteo da bude pošten, morao da prizna da su njihova ulična okupljanja i divljanja – a pogotovo Hitlerov “pivnički pokušaj puča” od 9. novembra 1923. – bila mnogo više saglasna plebiscitarnoj demokratiji koju je zagovarao u *Ustavnom učenju* nego svi sazivi Rajhstaga proistekli iz slobodnih izbora, uključujući i onaj najnesrećniji iz marta 1933. A što je još najparadoksalnije, Šmit upravo prema kriterijumima vlastite teorije nije smeo da plebiscite koji se održavaju na način referendumu prizna kao legitimne aklamacije, pošto su se i u tim prilikama opredeljivali pojedinačni građani, čuteći i tajeći jedni od drugih kako glasaju. Zato je konačna konsekvencija njegove teorije plebiscitarne demokratije bila jedna gruba proizvoljnost, koja je o valjanosti pojedinih plebiscita (u dijapazonu od referendumu do spontanijh linčeva) mogla da prosuđuje samo *ex post facto*, na osnovu njihove elementarne uspešnosti. U tom se smislu može shvatiti i njegova opomena da ne treba olako posezati za plebiscitom, zato što je on opasan i neizvesan, tako da slaba ruka ili polovična volja mogu da izazovu samo suprotan efekat (Schmitt, 1980: 94). Plebiscite, drugim rečima, treba da organizuju samo vešti politički manipulatori, demagozi velikog formata i revolucionarne vođe koje imaju dovoljno moći da od zastrašenog naroda iznuđuju odgovore koji su im po volji. Zato ni malo ne čudi što je Šmit kao primer uspešnih plebiscita navodio referendume koje su sprovođile revolucionarne i napoleonske vlade u Francuskoj (dok je u mirnoj i sređenoj Švajcarskoj uvek bilo obrnuto). Decizionistički argument – da su i u jednim i u drugim slučajevima birači znali da je odluka zapravo već doneta i da je realno već sve bilo unapred okončano, tako da su mogli samo da se sa tim pomire (Schmitt, 1957: 280) – ovde je samo polovično tačan: referendumu u revolucionarnoj Francuskoj mogli su biti priznati za uspešne plebiscite zato što su teror i mahinacije aktuelnih vlastodržaca već prethodno stvorili onu “homogenost naroda” (odnosno “demokratsku supstancu”) koja je odgovarala kriterijumima Šmitove teorije i koja je te “unapred donete odluke” prikazivala u njihovom pravom svetlu – kao represivnu prinudu nad zastrašenom amorfnom masom ljudi na konformiranje s odlukama koje vlast donosi pretvarajući se da je demokratska, a realno delajući kao da je i dalje apsolutistička.

Zbog svega toga Šmit nije imao ni najmanje problema da izbore od 5. marta 1933. proglasi za punopravni plebiscit na kojem je “opšta volja” nemačkog naroda postavila Hitlera za “političkog vođu” (Rüthers, 1994: 106). To što je Hitler (preko Hindenburga [Paul von Hindenburg]) na osnovu člana 48. Vajmarskog ustava tokom februara 1933. doneo seriju vanrednih zakona, koji su oslobodili političko nasilje i stvorili osnove za kasniji prevrat, a ukazom od 28. februara naposljetku i uveo vanredno stanje (povodom paljenja Rajhstaga, koje su navodno izveli komunisti) (upor. detaljnije: Bracher, 1973: 248) ne samo da ništa nije smetalo Šmitu da izbore od 5. marta proglasi potpuno validnim, nego je upravo bilo ključna pretpostavka za njegov sud da se radilo o “plebiscitarnom izglasavanju poverenja” nemačkog naroda Adolfu Hitleru. Iako, po vlastitom priznanju, on sam nije ni izašao na te izbore (Koenen, 1994: 238), Šmit je to mogao da mirno otpiše kao nebitni i u suštini nepolitički stav privatnog građanina, koji se u to vreme još uvek pretvarao da je

obični “teoretičar, čisti naučnik” i nije shvatao da je iz transcendencije već dopirao glas obogotvorenog naroda, koji je nadahnjivao jurišnike SA da na ulicama premlaćuju svoje neprijatelje, podmeću požare i odmah krivicu pripisuju tim istim neprijateljima (kako bi ih onda gonili i uz pomoć državne policije) i da, uopšte, stvaraju atmosferu linča i pogroma, u kojoj je izjašnjavanje svakog građanina 5. marta prestajalo da nosi sramotnu kvalifikaciju “izbor” i postajalo pravi “plebiscit”, “aklamacija” vođe od strane “opšte volje” nemačkog naroda kao ultimativnog autoriteta. Hteo to Šmit sebi odmah da prizna ili ne, već se 5. marta 1933. pokazalo da Hitler mnogo bolje razume logiku *Ustavnog učenja* i realizuje ga u svojoj političkoj praksi nego što je to Šljaher ikada bio u stanju da učini. Zato Šmitu u krajnjoj liniji nisu bili potrebni ni Papen (Franz von Papen), ni Hajdeger (Martin Heidegger), ni Popic (Johannes Popitz), da bi ga u narednih mesec do mesec i po dana nagovarali da zaboravi svog “prijatelja” Šljahera i pridruži se nacionalsocijalističkim sledbenicima njegovog “neprijatelja” Hitlera. Sama njegova teorija, izgrađena još tokom dvadesetih godina, na to ga je najviše upućivala.

Ustavni temelji (totalne) države

Još dvadesetih godina Šmit je potpuno usvojio Rusoov stav da je samo plebiscitarno-demokratski narod u stanju da ispoljava “svoju” volju, a da je preduslov za plebiscitarnu demokratiju postojanje “demokratske supstance” koja se ispoljava u vidu prethodnog uspostavljanja “homogenosti” kroz medijum javnog, kroz oslobađanje od svega privatnog (individualnog, odnosno građanskog) i kroz vrline, o kojima naposljetku uvek mora da odlučuje politički vođa. Takođe, u svoju teoriju Šmit je uveo i princip reprezentacije, za koji je takođe prevashodnu inspiraciju pronašao kod Rusoa. Međutim, i ovde je Šmit bio suočen sa protivrečnošću, koja se ponovo najjasnije ispoljavala u *Ustavnom učenju*. Ruso je po njemu bio u pravu kada je tvrdio da narod ne može biti reprezentovan jer je u demokratiji uvek prisutan i jer samo kao okupljen na javnom mestu može da čini ono što je suština demokratije – da aklamuje, tj. da kroz jednostavno uzvikivanje iskazuje (po pravilu) svoje odobravanje i (u neuporedivo manjoj meri) neodobravanje (Schmitt, 1957: 243). Aklamacija je stoga uvek uslovljena postojanjem neke “vlade i ličnog vođstva”, koje ne samo što okupljenom narodu daje predlog za izjašnjavanje, nego i oblikuje javno mnjenje, odnosno formira vrline kao “demokratsku suštinu”.⁸ Zbog toga je Šmit morao da ponovo posegne za *Društvenim ugovorom* i da iz njega iščita drugačiji stav o reprezentaciji naroda: princip narodne homogenosti ima granicu u “vladi i ličnom vođstvu”, pošto bi u suprotnom bilo ugroženo samo “političko”. Zato princip reprezentacije ipak mora da postoji i da bude usaglašen sa principom političke homogenosti. U idealnom slučaju, koji Ruso opisuje u *Društvenom ugovoru*, narodna homogenost će biti toliko velika da minimizuje “vladu i lično vođstvo” (Schmitt, 1957: 214), ali neće biti u stanju da

⁸ Političko mnjenje oblikuje aktivna i politički zainteresovana manjina, dok je većina politički indiferentna (Schmitt, 1957: 279).

9999ih eliminiše. Štaviše, uvećanje narodne homogenosti može se posmatrati upravo kao najbolji pokazatelj vrlo snažne uloge “vlade i ličnog vođstva”, pošto je ona uspjela da pripremi “demokratsku supstancu” tako dobro da je narod prihvati kao nešto samorazumljivo, pretvori je u aklamatorno odobravanje i time pokaže da politička homogenost postoji ne samo unutar pripadnika naroda, nego i na relaciji narod-“vlada i lično vođstvo”. U tom pogledu Šmit je, prevazilazeći ograničenja Rusoovog učenja, mogao da se inspiriše i katoličkom doktrinom, u kojoj je su papa i crkva kao institucija na različite načine reprezentovali Hrista kao obogotvorenog čoveka, odnosno Boga u ljudskom liku (Schmitt, 1984: 32).⁹ Papino svojstvo da kao ličnost bude reprezent Hrista i da se nalazi na čelu crkve koja se kao celina homogenizuje u reprezentovanju Hrista davala je koristan primer i za državu: “vlada i lično vođstvo” trebalo je u prvom koraku da narodnu volju osete u njenoj “transcendenciji”, da je zatim preoblikuju u javno mnjenje (“demokratsku supstancu”) i da onda omogućće celom narodu u državi da aklamatorno prihvati i obelodani “svoju” volju – čime bi se kompletirao ceo put od transcendencije preko politički-demokratskog do aklamatorno-demokratskog. Međutim, čak i u ovom krajnjem ishodu, koji izgleda kao potpuna afirmacija principa homogenosti, princip reprezentacije nije nestao: prilikom aklamacije građanin više nije bio individua koja brani svoj privatni interes, nego neizdiferencirani deo “jedinstva”¹⁰ koji dela kao “predstavnik celine” (Schmitt, 1957: 207). Pošto narod egzistira samo u javnoj sferi, to i svaki njegov pripadnik odmah po stupanju u tu sferu zaboravlja ono o čemu razmišlja kao privatno lice (Schmitt, 1969: 22), pretvarajući se u kanal kroz koji se još jednom (ponovo iz transcendencije) oglašava opšta volja naroda. Poput Isusa Hrista, uskrslog na Nebesa, ali i dalje reprezentovanog u papi i crkvi, i opšta volja se iz transcendencije oglašava dvostruko: kroz glas “vlade i ličnog vođstva” i kroz glas okupljenog naroda koji aklamira.

To je bilo polazište sa kojeg je Šmit formulisao svoje ustavno učenje, koje je trebalo da u potpunosti demontira liberalni konstitucionalizam i da u krajnjoj liniji otpiše značaj pisanog ustava u političkom životu jedne države (koja je totalna ili se nalazi na putu da postane totalna). Zbog toga su predpolitički i politički temelji (totalne) države Šmitu uvek bili neuporedivo važniji nego ustavni temelji i zbog toga se njegovo ustavno učenje i teorija političkog, a pogotovo njihov uspeh u poslednjim godinama Vajmarske republike, mogu shvatiti i kao najpouzdaniji simptomi duboke ustavne patologije koja je paralisala njenu snagu da se bori protiv pravog –

⁹ Pritom papino svojstvo zastupnika Hrista znači da on nije prorok, ali i da je svaka služba unutar crkve odvojena od harizme (tako da svaki sveštenik ima dostojanstvo nezavisno od papine ličnosti) (Schmitt, 1984: 24).

¹⁰ Otrprike u isto vreme kada je pisao knjigu *Vrednost države i značaj pojedinca* Šmit je u svoj dnevnik zapisivao lični doživljaj utapanja u jedinstvo: “Zašto nas dirne široko, plavo nebo? Zato što najbolje predstavlja jedinstvo; zato što isključuje sve pojedinačne slučajnosti” (Schmitt, 2005: 26). U jedinstvu se napokon okončavaju sve individualne borbe, uključujući tu i borbu za život: “Život je borba i nagrada za raniju borbu. Borba fetusa za egzistenciju, spermatozoida i onoga što mu u inteligentnom svetu prethodi. Kasniji život, u koji počinjem da verujem, dalja je borba; zašto? Ne znam ali verovatno je jedinstvo kraj” (Schmitt, 2005: 36).

Šmitovom terminologijom rečeno – neprijatelja i koja je doprinela njenoj relativno brznoj kapitulaciji pred njim. U istu tu patologiju spada i paradoks, na koji je ukazao Ridiger Altman (Rüdiger Altmann), da Šmitovo ustavno učenje i teorija političkog ni njemu, ni njegovom klijentu Šljaheru nisu ni malo pomogli “da 1932/1933. donesu odluku o tome ko je prijatelj, a ko neprijatelj i da shodno tome delaju – da barem pokušaju da uklone neprijatelja” (“Aussprache”, 1988: 63). Ni sam Šmit nikada nije shvatio prirodu tog paradoksa. Pomisao da su upravo njegovo ustavno učenje i teorija političkog bili pogubni otrovi koji su pomagali da se Vajmarska republika razloži i pretvori u plen nacionalsocijalističkih predatora – čineći uzaludnim sve njegove advokatske napore u korist suverenog diktatora sa pretenzijom na uspostavljanje vladavine sabljonosca – njemu nikada nije pala na pamet. Zbog toga na kraju krajeva nikada nije ni znao da objasni kako se to desilo da je odjedanput od advokata sabljonosca *in statu nascendi* postao advokat vojnika, kojeg se celog života plašio i kojeg je najmanje hteo da vidi na poziciji nemačkog suverena.

Polazeći od osnovnog stava da ustav mora da reguliše neku predpolitičku i političku, ali u svakom slučaju “apsolutnu” celinu – celina je ujedno bila ključni pojam njegovog ustavnog učenja – Šmit je u svom *Ustavnom učenju* napravio ključno razlikovanje između ustava i ustavnog zakona. Degradirajući ono što je u konstitucionalnoj teoriji bio ustav na nivo običnog “ustavnog zakona” – za šta su mu, pravde radi treba reći, pomogli pisci Vajmarskog ustava koji su omogućili da ustavnu reviziju vrši redovno zakonodavno telo – Šmit je dobio određene ruke da u pojam ustava učita ono što je već predstavljalo predmet njegove teorije političkog. Ustav je, shodno tom shvatanju, obuhvatao “ključna pitanja političke egzistencije” (Dahlheimer, 1998: 239), menjao se bez obzira na ustavni zakon i u ustavnim pitanjima omogućavao priziv na onu istu fantomsku instancu “opšte volje”, kojoj su se i “istinski demokratske snage” obraćale kroz plebiscite i aklamacije. U tom smislu, Šmitov pojam ustava bio je otvorena negacija ustava, uz pomoć koje su se sve ustavne kontroverze mogle razlagati i okončavati u protivrečnostima, besmislicama i sofizmima, sa konačnim ciljem da se opravda izigravanje “ustavnog zakona” (tj. Vajmarskog ustava) kao prevaziđenog, neupotrebljivog ili čak suprotstavljenog kretanjima u “demokratskoj supstanci” i projektima “gospodara koji štite” nemački narod. Ustav se po Šmitu morao posmatrati ne samo kao normativna regulacija na kojoj počiva pravni sistem, nego, mnogo bitnije, kao “konkretno sveukupno stanje političkog jedinstva i socijalnog poretka određene države” (Schmitt, 1957: 4), pri čemu je pod principom političkog jedinstva trebalo razumeti slobodu (nemačkog) naroda da “snagom sopstvene političke svesti i nacionalne volje [...] razlikuje prijatelja i neprijatelja” (Schmitt, 1957: 214). To je, drugim rečima, značilo da ustav nije u jednom tekstu ovekovečeni “*status* jedinstva i poretka”, nego i “princip dinamičkog nastajanja političkog jedinstva” (Schmitt, 1957: 5-6), koji, u prevodu, označava ovlašćenje i slobodu “gospodara koji štite” nemački narod da, u zavisnosti od aktuelnog razlikovanja prijatelja od neprijatelja, gaze sve ono što je u “ustavnom zakonu” zapisano. I zaista, stvarni politički život po Šmitu nije uopšte morao da teče na način na koji ga usmerava tekst “ustavnog

zakona”, zato što spontani, neukrotivi i slobodarski “državni život” – naročito kada njime ovladaju “gospodari koji štite” nemački narod – neprestano stvara nove i odstupajuće tvorevine ustavnog sistema (Schmitt, 1957: 327). Zbog toga je akcent ustava pomeren sa teksta na čin, sa norme na odluku: “Volja naroda da sebi dâ ustav može se pokazati samo kroz čin, a ne kroz poštovanje određenog normativno regulisanog postupka” (Schmitt, 1957: 83). Narod sebi daje ustav takoreći u hodu, od jedne prilike do druge, shodno potrebi koju vlastodršci imaju da svoje shvatanje političkog prikažu i kao usklađeno sa “ustavom” (ako već ne sa “ustavnim zakonom”).

Naravno, najbolje sredstvo ovog “narodnog ustavotvorstva” Šmit je ponovo video u plebiscitima i aklamacijama, čiji ustavnopravni značaj raste u uslovima vanrednog stanja – u vremenima ratova i revolucija (Schmitt, 1957: 84), a pogotovo “totalnog rata” koji je pokrenut 1914. i, uprkos mirovnom ugovoru potpisanom u Versaju, nije okončan 1918.¹¹ Nemački narod se tako 9. novembra 1918. plebiscitarno izjasnio protiv monarhije i za republiku, ali mu nije data prilika da kaže kakvu republiku želi – pošto su pored pravnodržavno-građanske postojala i boljševička (“sistem saveta”), ili neka treća opcija – i zato je Šmit smatrao da u neposrednoj budućnosti treba očekivati dalji nastavak plebiscitarnih odlučivanja nemačkog naroda, s obzirom da je pravnodržavno-građanska opcija u međuvremenu definitivno diskreditovana i otpisana. Na početku *Ustavnog učenja* Šmit je razlikovao tri “tipa demokratskih ustava” (pravnodržavno-građanski, fašistički i boljševički), ali se u daljim izlaganjima bavio jedino (i to kritički) prvim tipom,¹² ne stigavši da se detaljnije pozabavi sa dva preostala tipa. Propust je bio velik, s obzirom da je nemački narod u svom plebiscitarnom traganju za adekvatnim ustavom bio upućen na neki od ta dva tipa, shvaćenih kao negacija “nastojanja građanske pravne države da potisne političko, da sva ispoljavanja državnog života ograniči kroz niz normi i da sve državne aktivnosti pretvori u kompetencije, tj. tačno propisana, principijelno razdvojena ovlašćenja” (Schmitt, 1957: 41). Drugim rečima, *Ustavnim učenjem* je Šmit još 1928. uspeo da obavi zadatak objave kraja aktuelne pravnodržavno-građanske ustavnosti, ali je zastao pred zadatkom koji se logički nadovezivao na prethodni, već apsolvirani: trebalo je pronaći alternativnu opciju.

U realizaciji tog zadatka Rusoova teorija Šmitu više nije bila tako interesantna i zato se on počeo okretati već postojećim iskustvima u zatiranju liberalnog oblika demokratije navodno “višim” i “autentičnijim” oblicima – onog u SSSR-u i,

¹¹ Zanimljivo je da je Karl Šmit već posvetama svojih ustavnopravnih rasprava ukazao na njihovu tesnu povezanost sa “totalnim ratom” 1914-1945. *Ustavno učenje*, originalno objavljeno 1928, Šmit je posvetio svom hamburškom prijatelju Fricu Ajzleru (Fritz Eisler), koji je poginuo u samim prvim danima Prvog svetskog rata. Zbirka ustavnopravnih tekstova ugledala je svetlo dana 1958. i bila je posvećena Johanesu Popicu, koji je poginuo u poslednjim danima Drugog svetskog rata. Smrt dvojice prijatelja koji su mu mnogo pomogli u životu (prvi u mladalačkom, a drugi u zreloj dobi) i čiji je patriotizam u njegovim očima bio egzemplaran, povezivala je dinamika svetskih ratova iz kojih je Šmit crpeo inspiraciju za svoje ustavno učenje.

¹² Svoje ustavno učenje, formulisano 1928, Šmit nije osećao potrebu da izmeni posle Drugog svetskog rata, tako da u tekstu drugog izdanja iz 1957. nije menjao ništa (Schmitt, 1957: VII).

pogotovo, u fašističkoj Italiji. Koliko sam boljševizam (marksizam) i fašizam duguju Rusou drugo je pitanje koje izlazi izvan okvira ovog rada.

Literatura

- “Aussprache zu dem Referat von Ernst Rudolf Huber”, u: Quaritsch, Helmut (ur.): *Complexio oppositorum. Über Carl Schmitt. Vorträge und Diskussionsbeiträge des 28. Sonderseminars 1986 der Hochschule für Verwaltungswissenschaften Speyer*, Berlin: Duncker & Humblot
- Dahlheimer, Manfred (1998): *Carl Schmitt und der deutsche Katholizismus 1888-1936*, Paderborn itd.: Ferdinand Schöningh
- Koenen, Andreas (1994): *Der Fall Carl Schmitt. Sein Aufstieg zum 'Kronjuristen des Dritten Reiches'*, Doktor Dissertation, Westfälische Wilhelms Universität Münster
- Kroko, Grof Kristijan fon (2001): *O nemačkim mitovima. Retrospektiva i perspektiva*, Novi Sad: Svetovi
- Münkler, Herfried (2005): *Über den Krieg. Stationen der Kriegsgeschichte im Spiegel ihrer theoretischen Reflexion*, Weilerwist: Velbrück Wissenschaft
- Papcke, Sven (1985): “Der gewolte Feind. Zum Weltbild bei Carl Schmitt”, u: Guha, Anton-Andreas i Papcke, Sven (ur.): *Der Feind den wir brauchen. Oder: Muss Krieg sein?*, Königstein: Athenäum
- Rüthers, Bernd (1994): *Entartetes Recht. Rechtslehren und Kronjuristen im Dritten Reich*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag
- Schmitt, Carl (1940a): “Die politische Theorie des Mythos (1923)”, u: *Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar-Genf-Versailles 1923-1939*, Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt
- Schmitt, Carl (1940b): “Der Gegensatz von Parlamentarismus und moderner Massendemokratie (1926)”, u: *ibid.*
- Schmitt, Carl (1940c): “Der Begriff des Politischen (1927)”, u: *ibid.*
- Schmitt, Carl (1957): *Verfassungslehre*, Berlin: Duncker & Humblot
- Schmitt, Carl (1969): *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*, Berlin: Duncker & Humblot
- Schmitt, Carl (1984): *Römischer Katholizismus und politische Form*, Stuttgart: Klett-Cotta
- Schmitt, Carl (1985): “Die Lage der europäischen Rechtswissenschaft (1943/1944)”, u: *Verfassungsrechtliche Aufsätze aus dem Jahre 1924-1954. Materialien zu einer Verfassungsrechtslehre*, Berlin: Duncker & Humblot
- Schmitt, Carl (1991): *Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947-1951*, Berlin: Duncker & Humblot
- Schmitt, Carl (1996): *Der Hüter der Verfassung*, Berlin: Duncker & Humblot
- Schmitt, Carl (2004): *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen*, Berlin: Duncker & Humblot
- Schmitt, Carl (2005): *Tagebücher. Oktober 1912 bis Februar 1915*, Berlin: Akademie Verlag
- Schmitt-Dorotić, Carl (1921): *Die Diktatur. Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*, München i Leipzig: Duncker & Humblot
- Taubes, Jacob (1987): *Ad Carl Schmitt. Gegenstrebige Fügung*, Berlin: Merve Verlag